

12 Perethistoria Porsangista

Tässä talossa Porsangin Leipovuonossa asuthiin Ole Andreas Persen (Raunan Pieran Oula), syntynyt 1899 Smervuonossa, ja Elvira Antona Kristine Aslaksdatter, syntynyt 1905 Leipovuonossa. Het naithiin Ryssämarkan kirkossa 1929 ja samana vuona het saathiin tyttären Else Osvalda. 1935 het saathiin pojan Asle, joka kuoli influensasta muutampi kuukausi jälkhiin.

Sillon het asuthiin likelä Elviran perheen ommaisuutta Siekaniskopassa Leipovuonossa, yksinkertasesa 1921 rakenetussa yksikertasesa 40 m²:n hirsitalossa. Heilä oli navettakammi kahdele lehmäle ja yhdele nuorukaisele, aitta missä säilytethiin ruokkaa, turvetkaja missä säilytethiin polttoainetta ja kaksi heinälattoo missä säilytethiin ruuhoo elläimille.

Maapruukin, fiskun ja jahdin lisäksi Olesta tuli 1930-luvula tiepaasi Kruunun tiehommhaan, mikä sillon alkoi tekemhään kruununtietä 50 läpi Finmarkkuu. Elvira oli päävastuulinen elläimistä ja lisäksi huushollista.

Peret oli merisaamelaisii ja heilä oli porosaamelainen *väärtti*-peret, Eiran peret, joitten kansa heilä oli fasta vaihetussuhdet. Persenin peret sai lihhaa ja poronnahkaa Eiran perheeltä, samhaan aikaan ko Ole auttoi heitä praktilisten tavaroitten kansa ja hommas heile kampeita ja tavaraa. Elvira hommas Eiran perheele käsityökallui, esimerkiksi kuđottui vaattheita. Oktooberikuussa 1944, 2. mailmansodan loppupuolela, peret sai evakueerauskäskyn. Kaikki heidän rakenukset poltethiin. Het menthiin pakhoon omila sykkeliilä. 6. novemberii 1944 Ole, Elvira ja Else olthiin tulheet Paatsivuonon komuunhiin Tromsshaan. 25. desemberii het saathiin asumapaikan Hilmar Bakkenin tykönä Nordkjosbottenissa. Sielä het asuthiin sodan loppuun. Elviran isä, Aslak Pedersen, kuoli 1937. Hänen äitin, Anna Jørgine Pedersenin, syntynyt 1868, tukitethiin 1900 ihmisen kansa ”kuolemanlaivhaan” Karl Arphiin. 25 finmarkkulaista kuolthiin tällä matkala Narviikkiin. Anna Jørgine oli yksi heistä.

13 Peret vuona 1956

Syksylä 1945 Ole, Elvira ja tytär Else tulthiin takasin palorauniolle Leipovuonhoon. Huonheet ja elläimet olthiin poissa. Het rakenethiin ommaisuudele yksinkertaisen, väliaikasen asumatalon ja navettakammin.

Vuona 1948 alkoi aikkaa vaattiiva lainaseiman täyttämistyö Ruijan Kruunun Talopankkhoon ette saatais uuden asumatalon ja navetan. Arkitekti Leif Pedersen Hammerfestistä oli laittanu tågningit, ja se oli pitke prosessi ennen ko lainan annethiin ja peret saattoi alkaat rakentamhaan asumatalloo vuona 1950. Talon – puolentoistakertasen ja 58 m²:n pohjapinttaa – rakenethiin samale tomtile ko sen poltetun talon, mutta likemälle tietä. Se oli valmis vuona 1951, ja navetta muutampi vuosi jälkhiin.

Uudessa navetassa oli sijjaa 20 lamphaale, joista Elviralla oli edesvastaus. Lamphaat annethiin villaa, ja Elvira joutui työtelemhään paljon ette saathiin talhoon tekstiiliitä – villat piti kartata ja kehrätä, langat färjätä, piti väävätä, kuttoot ja häklätä. Elvira oli lestaadialainen ja kävi enniimissä henkisissä kokkouksissa kylälä. Olen työ oli niin ko ennenki maapruuki, fisku ja jahti, ja lisäksi hänestä oli tullu syyninki ja ampumapaasi tiehommassa. Hän oli seppä rauttiiki, ja hänelä oli oma paja ommaisuudela.

Else nai vuona 1952 Herman Arntzenin, joka oli syntynyt 1932 Tromssan Målselvissa.

Herman sai työtä Ryssäniemen kaajala ja auttoi lastaamisessa ja lossaamisessa. Hänelä oli

kansa työ ”Tanahorn”-laivassa mikä kyytitti reisuväkkee Ryssäniemen, Vookin ja Kapan välillä.

Poika Arnfinn syntyi vuonna 1952 – uudessa talossa. Kolme sukupolvee asuthiin nyt saman katon alla. Else, Herman ja pikku Arnfinn asuthiin kahdessa lomassa toisela kerralla, ja kolmas loma oli Olela ja Elviralla nukkumalomana. Het olthiin saanheet laitetuksi pumpnan millä saathiin vettä sisäle. Heilä ei ollu paattii niin ko oli merkitetty rakenustägninkhiin, mutta sauna kellarissa. Vuona 1956 tuli elektrisiteetti Leipovuonhoon, ja huonet sai virran.

14 Uudestirakenetut talot

Uudestirakentaminen alkoi vuodesta 1946. Rakentaminen piti mennä nopeesti, olla halpa ja hyvä, mutta rakenttaajii, rahhaa ja materiaalii oli vaanasti.

Enniimissä taloissa oli puupaneeli, ja materiaalin toimittajala oli piian tyhä yhdensorttista ulkopaneeliä tahi klassii laakerissa. Taloista saattoi tulla muunlaiset ette ko olthiin tägningiissä. Oli olemassa tyhä vähä seinän ja sisäkaton paneelivarianttii. Harvoimat saatethiin valita itte, ja minkänäköiset talot tulthiin, oli sattumaa.

$\frac{2}{3}$ osa asumataloista rakenethiin Asumadirektooraatin tahi distriktiarkkitektiitten tyyppitägningiitten jälkhiin. $\frac{1}{3}$ taloista rakenethiin spesiaalitägningiitten jälkhiin siihen laihin ko perheet itte haluthiin. Arkkitekti piti tehdä yhteistyötä rakenttaajan kansa muun muuassa siinä mihin porstuu rakenethiin ja klasit panthiin. Oli tärkeä ottaa huomiota säähän ja tuulheen. Muutamit muutethiin rakenustägningit ilman kysymättä arkkitektiltä.

Sotavahingonkorvaukset ei korvattu kaikkii uloskullui, ja sentähden perustethiin Ruijan Kruunun Talonpankon (hiljemin nimenä Talonpankko) niin ette ihmiset pidethiin saada halppoi lainoi. Usheet saathiin pareman talonstandardin ko se mikä oli ennen sottaa. Muutamit põläthiin kuitenkin ette tarttuuvat kiini tyyrhiissiin lainhoin, ja rakenethiin tyhä korvaussumman eðestä ja nostethiin talot itte – usheen palanheen talon muurin pääle. Talot saatethiin sentähden saada huonoman standardin ko oli ollu sillä mikä oli ollu siinä ennen. Se kesti kymmenen vuotta ennen ko talonmäärä oli samala tasale ko ennen sottaa.

Kaupungiissa ja taajapaikoissa panthiin talot põräkkäin rivhiin, katonharjat samhaan suunthaan ja yhtä kaukkaa kadusta. Asutus sai samannäkösen leiman, mutta erilaiset färät annethiin kuitenkin vaihettelluu.

Uudestirakentaminen erkkaantui vanhoista käsityö- ja rakenustavoista. Se monenlainen rakenusmalli mikä oli leimanu maanosaa ennen sottaa, oli melkkeen poissa. Sosiaaliset ja etniset rajat ei ennää kohta näkynheet.

15 Arkkitektikilppailut ja tyyppitägningit

Heti jälkhiin sodan loppuu Isotinka päätti ette Finmarkun ja Pohjas-Tromssan piti rakenttaat uudesti – laaja prosekti maanosassa missä olthiin tavattomat hävitykset.

Syksystä 1945 Uudestirakentamisdirektooraatti (hiljemin nimenä Asuntodirektooraatti) teki kilppailui missä valtakunnan arkkitektii pyydethiin haamustamhaan standardiseerattui asumatalloin ja ulkokuonheitten tyyppitägningiittä mikkä sovittais maanosaan. Enniimet arkkitektit ja insenöörit jotka otethiin ossaa kilppailhuun, tulthiin etelästä.

Oman administrasuunin, Finmarkunkontturin, perustettiin uudestirakentamisen organisseramisen ja koordineeramisen tähden. Kontturi oli Harstadissa, ja siinä oli yli 800 työntekijää. Oli kansa seittemen distriktikontturiin mikkä olthiin itte kuki edesvastuussa omista aloista. Tyyppitägningit laitettiin distriktikontturiissa, Finmarkunkontturiissa tahi Uslussa. Hiljemin se oli Asuntodirektoraatti Uslussa jolla oli päävastuu tägningiistä, mutta usheen iteat tulthiin pohjasista distriktikonttuuriista.

Ommii tyyppitägningiä laitettiin sekä kaupungiile eli kaupunkimaisile aloile ette rannikko- ja sisämaa-aloile. Yli puolet tägningiistä lähdettiin ristimallista. Se prinsippi oli entiseltä opas monile. Kaikki lomat pidettiin olla ympäri korsteenin, ja niilä oli selvästi määrätty lomafunksuunit. Taloissa piti olla harjakatto – kattomalli mikä entisten sukupolviin aikoina oli havattu ette oli paras kovan sään aloila. Rannikkodistriktiissä köökit pidettiin olla merheen päin. Toisissa aloissa oli tärkeempi ette nähthiin navetthaan tahi tiehen päin. Tyhä kaupunkitaloissa piti olla WC, ko taas toiset pidettiin tyyttyyt ulkokohtoih.

Talot pidettiin painottaat ruijalaisuutta arkkitektuurissa, ja yhdistää ruijalaissii rakenustradisuunii ja funksionalismii. Net pidettiin olla melkkeen yhdenlaiset ja pääassiissa perustettu tyyppitägningiä. Talot pidettiin olla yksinkertaset ja toimiit hyvin asukkaile ja heidän elämänkeinole.

16 Sota oon loppunu – ihmiset tulhaan kothiin

2. mailmansota oon loppunu. Pääministeri Einar Gerhardsen kuvvaa olot Finmarkussa ja Pohjas-Tromssassa: ”Raaka ja yksinkertanen totuus oon ette meilä oon tämmönen probleemi: ”Ihmissii oon 70 000, mutta asumasijaa oon jäljelä tyhä 10 000 ihmistä varten.”

Mutta ihmiset haluthiin tulla kothiin! Heidän toivomus oli nähä uudesti opphaita ja rakkhaita, ja rakentaa uudesti omat kodit. Piian het saatettais kansa löyttää tavaroita mitä het olthiin kaivanheet maahan tahi korjanheet ennen ko heidän kodit poltettiin. Mutta miinavaaran tähden ja sentähden ette vailui asumatalloi, viranomaiset kielethiin 50 000 pakolaista menemästä kothiin tuohon poltetethuun ja tuothuun maanoshaan. Kielon kuulutettiin maajikuussa 1945. Kaikki jotka reisathiin kothiin, lähätettäis takasin, ja het oon ”edesvastuussa omasta toimesta”. Melkkeen 40 % pakkoevakueeratuista vastustettiin viranomaisii ja tulthiin takasin kothiin jo kesälä 1945.

Materiaalin hakeminen, kuljetus, työväjen ja rahan löytäminen uudestirakentamisheen, se kaikki oli vaattiiva työ. Ensimmäiset jotka tulthiin, häydythiin assuut teltoissa tahi rakentaa oman piilopaikan – *provisooriumin* – siitä mitä löydettiin paloraunioista. Viranomaiset häydythiin lopulta hyväksyyt väliaikaisen uudestirakentamisen, ja het autettiin lopulta ihmisiin prakkoin kuljettamisessa.

Elämänkeinonpohjan parantamisen tähden viranomaiset meinathiin ette niin haja-asutusta ko ennen ei pitäis olla. Ollis pitäny sentraliseerata, mutta asukkaat vastustettiin sitä niin kovin ette sen itean panthiin pois. Ihmiset haluthiin kothiin sinne missä het olthiin asunheet ennen, ja se meni melkkeen niin. Uudestirakentamisen perustettiin sen tähden asutusmallhiin ja elämänkeinonstrukturiin mikä oli ollu ennen sottaa. Vuoden 1946 lopussa oli kohta 90 % asukkaista tulheet takasin Finmarkkuun ja Pohjas-Tromssaan.

Ei löydy minkhäänlaista täyttä kuvvaa siitä minkälaisii tyyppitägningiä laitettiin, mutta oletethaan ette yli 100 erilaista tägningiä käytettiin. Uudestirakentamislaki vuodelta 1946 päätti ette viranomaiset pidettiin hyväksyyt kaikki tägningit ennen ko mithään sai alkkaat

rakentamhaan.

17 Tytyväinenkö uutheen talhoon?

1945 ja 1960 välissä siirtyi kokonainen maanosa uushiin talhoin. Enniimet rakenethiin samale tomtile missä het olthiin asunheet ennen sottaa. Uusi talo oli paljon erilainen ko se vanhaa.

Vuona 1950 tehtiin kysymystutkimuksen ihmisten kesken jokka asuthiin uudestirakenetuissa taloissa. Sata perettä Finmarkusta vastathiin. 60% heistä olthiin melkkeen tytyväiset uutheen talhoon. Enniimet tykäthiin siitä ette talossa oli kaksi kerttaa.

Aluksi rakenethiin enniimitten hirsitalloi mihin usheimat olthiin tottunheet. Paikaliset ammattilaiset meinathiin ette lautatalot sovithiin huonosti kovhaan ilmhaan. Hirsitalhoon meni enämen puumateriaalii ette ko lautatalhoon. Materiaalin vähhyys oli syynä siihen ette viranomaiset suositelthiin lauttaa, ja enniimet talot rakenethiin niin. Mutta yli puolet tutkimuksheen vastaneista olthiin tytyväiset siihen rakenusmallhiin – talot olthiin liian vetoset.

Talonemännäle oli näköala köökistä tärkkee. Rannikkoo pitkin hän halus näköallaa merheen päin, niin ette hän saisi nähdä ko isäntä tuli kothiin fiskusta. Sisämaassa emäntä halus nähdä navetan, joven tahi tien. Köökki tartti olla iso ko se oli talon tärkkein loma, ja enniimet muutokset rakenustägningiissä olthiin köökissä. Ison loman minkä olthiin meinattu tuvaksi, muutethiin usheen köökiksi. Nukkumaloma oli tärkkee loma, ja net joila ei ollu sitä, kaivathiin sitä. Tupa oli vähhiiten pidossa, mutta jos ei ollu nukkumalommaa, tuppaa sitte pidethiin sinä arkipäivälisesti. Monet haluthiin lissää pikku nukkumalommi harvoitten ja issoin sijale.

Arkkitektit suositelthiin syvvää kellarii, mutta enniimillä ei ollu aikkaa kaivaat syväle. Sen tähden kellarit saathiin korkkeet ja näkkyvät perusmuurit. Tulos siitä saattoi olla ette kraatit laskethiin alle nollaa, ja monet olthiin sen tähden tytyväiset kellarhiin.

Vaimoihmiset olthiin usheen tytyväiset uutheen talhoon ko miesihmiset. Enniimet saathiin uudeaikaseman talon ko mitä heilä oli ollu ennen sottaa, ja sen tähden yksinkertasemman arkipäivän – enämen lommii, vettä sisäle talhoon ja lopulta elektrisiteetin.

18 Kellarin käyttö

Tässä kellarissa oon pesoloma, sauna, ruokapuuti ja hiililaari.

Rannikoila ja vuonoin rannoila oli tavalinen ette kellarhiin menthiin ulkokautta. Net joila ei ollu merikajjaa, käytethiin kellarii kalanraaskimisheen. Täälä valmistethiin kansa poronlihat ja talon elläimiitten lihat, ja sen mitä olthiin saanheet vaarasta, tunturista ja järvestä.

Pesolomassa oli poltola lämmitettävä lokavaattheitten pesokasterooli/pesopata. Täälä färjäthiin kansa talon lamphaitten villat, ja hengathiin valmhiit langat kuivaamhaan. Pesolomassa pumppathiin vettä käsipumpala kaivosta ylös sisteernhaan mikä oli lohðassa. Näin saathiin juokseevaa vettä kellarhiin ja köökkiin.

Talossa ei ollu paatilommaa mutta sauna. Kainulaiset tuothiin saunakulttuurin Finmarkkhuun,

mutta se ei ollu tavalista Leipovuonossa, mihin tämä talo kuuluu. Persenin perheen sauna oli sen tähden hyvin populääri, ja ihmiset tulthiin kaukkaa tänne saunomhaan. Muuton kropinpeson otettiin lämmitetyssä köökissä.

Ruokakamarissa säilytettiin kaikenlaista ruokkaa: marjoi, marmelaattii, saftii, ja lihaa ja kallaa tynnyriissä. Täälä oon kansa putaattilaari. Peret ei jaksanu kylvätä nokko putaattii, ja sillä het pidettiin ostaatki niitä. Täälä säilytettiin kansa fisku-, pyytö-, jahti- ja slahtaamis- ja ruvanvalmistamiskamppheita.

Porsangissa oli tyhä vähän mettää, ja sillä hiili oli tavalinen polttoainet, mutta monetki poltettiin turvetta. Tässä kellarissa oon hiililaari missä oon Svalbardinhiilee, mitä saatiin Hammerfästistä lastipiililä kerran vuodessa. Sen kaadettiin laarhiin kellarin klasireikkää. Peret piti polttoo varovaisesti – sitä pidettiin enniimitten ruvankeitämishen köökissä ja vaatheenpeshoon pesopadassa. Pesoloma ja köökki olthiin siitä syystä talon lämpimiimät lomat.

19 Ruoka ja ruokatapa

Porsangin ruokatradisioonit lähettiin siitä mitä luonto antoi eri vuodenaikoina.

Ruokatapa oli saanu leiman siitä ette ihmiset erilaisista kulttuuriista olthiin elänheet vieritysten sukupolvesta sukupolveen: merisaamelaiset, porosaamelaiset, kainulaiset ja ruijalaiset. Se leima oli kansa tulosta fasta-asukkhaitten ja porosaamelaisten vaihtamissuhtheista – *väärtti*-suhtheesta.

Fastasti assuuvat merisaamelaiset elethiin muun muuassa fiskusta ja maapruukista, ja pitkheen het enniiten pärjäthiin itte. Enniimillä oli lehmä ja muutampi lammas – mikkä annettiin heile lihaa ja maitto. Syksylä slahdettiin, sitte lihan suolathiin, kuivatettiin tahi savvustettiin. Het kylväthiin putaattii, raparperii ja naurhiita. Marjan kokkoominen antoi monipuolisen ruokatavan. Hillan kokkoominen oli tärkeä ja se saattoi antaa hyvän lisätienastin. Kovothiin kansa variksenmarjoi, puoloi, vaarainta ja mustikoita, ja tehthiin saftii ja marmelaattii. Hetelmät olthiin kuitenkin harvinaiset. Leivän paistettiin tavallisesti kotona, ja leivottiin kansa lefsui ja formukakkoi. Kaffi, maito, vesi ja safti olthiin tavalista juomaa.

Jahti ja pyytö annettiin ruokatavale vaihetusta. Talvela pyydettiin riekko, jäniksii ja kettui. Riekonpyytö saattoi antaa hyvää tienastii, ja niitä pyydettiin anssoila. Marsikuussa alkoi hylkheen pyytö – ja sillon syöthiin paljon verestä hylkheen lihaa. Aprilissa tuli pulmukaissii parvittain Porsankhiin. Niitä pyydettiin anssoila ja nyljettiin ja paistettiin sitte leipouunissa. Paljoile se oli herkku ja sitä syöthiin murkinaksi putaatin, vihrisen tahi leivän kansa, tahi siitä keitettiin vellin.

Mutta se oli merikala mikä turvas ruvan pöydäle. Jos sitä ei syöty vereksennä, sen sitte panthiin kuivaamaan jälthiin – merenranthaan. Populääri ruoka oli kalamolja – kala, maksa ja mäti keitettyinä kasteroolissa. Kala oli tavalinen murkina viis päivää viikossa.